N. Schulte Nordholt

De positie van de lurah; een kritische beschouwing naar aanleiding van enkele lurah-verkiezingen in Midden-Java

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 138 (1982), no: 1, Leiden, 98-128

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

N. G. SCHULTE NORDHOLT

DE POSITIE VAN DE LURAH

Een kritische beschouwing naar aanleiding van enkele
lurah-verkiezingen in Midden-Java

I. INLEIDING

Wie ook maar enigszins te maken heeft met de rurale opbouw in Java zal ongetwijfeld menigmaal de opmerking horen dat de *lurah* de sleutel vormt voor het succes ervan. Tijdens een vergadering in maart 1977 drukte Gouverneur Supardjo van Midden-Java het als volgt uit: "*Pak Lurah ini adalah 'the man behind the gun'*", waarbij '*the gun*' alle voorschriften en opbouwprogramma's representeerde, die echter zonder '*the man*' hun doel niet zouden bereiken.

Wat dit en tal van andere zaken betreft, blijkt er niet zoveel veranderd te zijn sinds het eerste directe ingrijpen van het koloniale bewind in het Javaanse dorp aan het begin van de vorige eeuw. Men hoeft niet lang in de literatuur te zoeken om opmerkingen van gelijke strekking te vinden, al is het militaire jargon misschien meer specifiek voor het heden. Al die opmerkingen zijn eigenlijk terug te voeren tot de euforie door Mr. H. W. Muntinghe in juli 1814 vertolkt in zijn aanbevelingen aan de Commissarissen-Generaal: "Het aloude dorpsbestuur is deshalve de eerste en ware schakel waardoor zich het Europeesch gezag kan en behoort te brengen in aanraking met de gansche massa der Indische bevolking" (vgl. Hasselman 1891: 90). Muntinghe prijst hier Raffles' Revenue Instruction van dat zelfde jaar aan. Later zou

N. G. SCHULTE NORDHOLT studeerde culturele anthropologie en sociologie van Indonesië aan de Vrije Universiteit en de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam. Van 1969-'76 was hij verbonden aan het Onderzoeks-Instituut voor Sociale Wetenschappen van de Satya Wacana Universiteit te Salatiga, Midden-Java, en in 1976-'77 docent godsdienstsociologie aan de theologische faculteit aldaar. Hij deed sindsdien (tot mei 1979) onderzoek naar recente rurale ontwikkelingen op Midden-Java, welk onderzoek werd gesubsidieerd door WOTRO en thans wordt uitgewerkt. Hij werkte mee aan verscheidene publikaties van het genoemde Instituut (o.a. *Watermanagement at the Farmlevel*, 1975, ook uitgegeven door A.D.C., New York, 1977, en het tijdschrift *Cakrawala*). Zijn huidige adres is: Richard Holplein 7, 2102 EP Heemstede, Nederland.

dit principe als een axioma doorwerken in alle volgende Regerings Reglementen en door Minister Baud (1840) tot iets 'sacraals' (Van der Wijck 1877: 6) worden verheven met zijn uitspraak dat het dorpsbestuur het 'palladium der rust op Java' vormde.

Ondanks het feit dat men overtuigd was van het belang van de *lurah*, werd het koloniale bewind gekenmerkt door een grote mate van ambivalentie ten aanzien van diens positie. En ook van Indonesische overheidsideeën weet men kennelijk nog niet goed raad met deze functionaris, zoals uit het weifelend beleid valt af te leiden.¹ In de nieuwe wet op het Regionale Bestuur van 1974 wordt in artikel 88 alleen gesteld dat de kwestie van het desabestuur in een aparte wet geregeld zal worden. Tot op heden is die wet nog niet van kracht, al bestaat er al wel een concept.

Als vermoedelijke redenen voor deze weifelende houding zouden de volgende genoemd kunnen worden:

- a) Het principe van een autonome desa durft men nog niet los te laten, maar binnen het kader van de ontwikkelingsplannen van deze *Orde Baru*, die sterk centralistisch zijn, wordt het nuttiger geacht om een grotere en directere invloed te hebben op het dorpsgebeuren. Dit is echter een politiek gevoelige kwestie, gezien de geschiedenis van de Republiek waar zaken als 'centralisatie' en 'decentralisatie' grote spanningen hebben veroorzaakt;
- b) de aarzeling wordt versterkt doordat de overheid a.h.w. zelf verstrikt is geraakt in wat men zou kunnen noemen een 'idealisering' van het dorpsbestuur, inclusief de 'autonomie', hetwelk ook al weer een voortzetting is van de koloniale overheidspolitiek²;
- c) dat dit nog mogelijk is zou, overeenkomstig Tjondronegoro's bevindingen (1977: 2), wellicht het gevolg kunnen zijn van een grote mate van feitelijke onbekendheid met de situatie op dorpsniveau bij de hogere overheidsinstanties.³

Het lijkt niet te veel gezegd wanneer men beweert dat de verkiezing van het dorpshoofd door de bevolking zelf, één van de belangrijkste aspecten van diens positie vormt.⁴ De bron van zijn gezag is daarmee aangegeven, althans normatief!

In dit artikel nu zal getracht worden, op grond van enkele historische notities en een aantal casussen van *lurah*-verkiezingen in Midden-Java, tot een beoordeling van de positie van de *lurah* te komen die de werkelijkheid méér weergeeft. Mogelijk kunnen hierdoor betere bepalingen voor de verkiezing c.q. benoeming van deze functionaris geformuleerd worden.

II. ENKELE HISTORISCHE OPMERKINGEN VOORAF

Het blijkt overduidelijk uit de literatuur dat de 'vondst' van Raffles, nl. dat de bevolking de gewoonte kende om één hunner als dorpshef te verkiezen,⁵ de grondslag vormde voor artikel 71 van zijn Revenue Instruction. Hierin wordt bepaald dat alleen de manlijke bevolking van een dorp gerechtigd was het dorpshef uit haar midden te kiezen, waarna die door het Bestuur benoemd zou worden. Hij veronderstelde namelijk dat de desa, als kleinste levensgemeenschap, de administratieve eenheid bij uitstek was om zijn Landelijk Stelsel op te bouwen. Deze gemeenschap zou volgens hem diep geworteld zijn in het bewustzijn van de bevolking.

Het is nu deze 'veronderstelling' die door de jaren heen, tot op heden, de idee van de autonome desa in stand gehouden heeft. Voor alle overheden na Raffles diende zij als basis voor hun eigen 'ontwikkelingsprogramma', vanaf het Cultuurstelsel tot aan de plannen van deze huidige Nieuwe Orde, maar zorgde daardoor tevens voor de nodige problemen en tegenstrijdigheden. De verkiezing van het dorpshef symboliseert deze 'autonomie'. In de praktijk echter weet de overheid, zowel vroeger als nu, met deze verkiezing vaak niet goed raad.

Een citaat van een bezorgde bestuursambtenaar uit de vorige eeuw kan voor die periode als illustratief gelden: "De bewondering van het kiesrecht neemt af met de afstand waarop zich de waarnemers bevinden van het terrein der verkiezing. De gevoelens van de Indische Regering zijn reeds minder hoog gestemd dan die van het Opperbestuur; de depreciatie neemt toe bij de gewestelijke en plaatselijke bestuurders, om haar toppunt te bereiken bij de controleurs, die zich op het eigenlijke werkterrein bevinden... De Inlandsche ambtenaren zijn over 't algemeen verklaarde tegenstanders" (Esche 1891: 1321). In dat zelfde jaar had één van die controleurs, C. J. Hasselman, in het *Tijdschrift van Binnenlandsch Bestuur*, zijn bezwaren tegen de 'vrije keuze der desahofden' al uiteengezet. Bijna 10 jaar later zou een andere controleur, Van den Broek, de premisse van Raffles in twijfel trekken in een artikel met als titel: "Is de desaverkiezing eene Javaansche instelling?" Hij beantwoordt deze vraag zelf met een duidelijk neen, en formuleert vervolgens enkele zeer interessante vermoedens.

Volgens Van den Broek (1901: 1001) zouden vroeger, gezien de oorspronkelijke wijze van ontstaan van een dorp (gesticht door pioniers, de zgn. *akal-bakal*), de hofden niet verkozen maar bij acclamatie erkend zijn geworden.⁶ Hoogst waarschijnlijk was de *kamituwa*, nu de plaatsvervangend *lurah*, in oude tijden het eigenlijke hofd van de desa,

namelijk in de zin van: de-oudste-onder-ons (letterlijke betekenis van *kami-tuwa*), dus de verstandigste, de meest geëerde. Door het toenemen van bestuurstaken in latere tijden werd het echter nodig het aantal functionarissen uit te breiden. Enkelen van hen, zoals de *kebayan*, de dorpsbode, de *lebé* of *modin*, de functionaris voor godsdienstzaken, en de *jogoboyo*, de politiebeambte, zouden al heel lang bekend zijn, maar de *carik* of dorpsschrijver zou vermoedelijk pas zijn aangesteld toen het Nederlands Gouvernement schrijfwerk aan het desahoofd begon op te dragen. Dit ambt van desahoofd was inmiddels ten tijde van de vorsten, in de door hen beheerste gebieden, door de vorst al opgedragen aan een door hem aangesteld persoon, de *bekel*,⁷ om zich zodoende te verzekeren van de verbouwing en leverantie van allerlei produkten en tevens van het verrichten van allerhande arbeid voor de vorst door de dorpsbevolking. Van den Broek ziet hier de oorsprong van de herendiensten liggen. Maar omdat dit hoofd niet aan zijn verplichtingen tegenover zijn meerderen kon voldoen indien hij niet op enige medewerking van de bevolking kon rekenen, moest hij het eigenlijke, als wettig erkende, hoofd, de *kamituwa*, aan wie de bevolking traditioneel gehoorzaamheid verschuldigd was, aan zich proberen te binden. Dit zou dan de 'erefunctie' van plaatsvervanger tot gevolg hebben gehad. In de loop der tijden kreeg echter de functie van *bekel*, de 'pachter' van de vorst, steeds meer de overhand en verdween het besef van de oorspronkelijke gezagsbasis van de *kamituwa*.

Door de meeste schrijvers uit die tijd wordt erkend dat het Cultuurstelsel een funeste uitwerking heeft gehad op de positie van het dorps-hoofd. Het type leider dat zich tot dit ambt in die verhoudingen voelde aangetrokken, behoorde tot het slechtste soort. Het vernietigend oordeel van Resident Van der Poel in een rapport van 1850⁸ is overduidelijk. Dat juist de wijze van verkiezing tot verslechtering van het niveau van dorpschoufden heeft geleid was mede een aanleiding tot ernstige kritiek op deze 'vrije keuze' van de kant van plaatselijke bestuurders aan het eind van de vorige eeuw. Ongeveer in de zelfde tijd immers begon er van bestuurswege een veel grotere mate van bemoeienis te komen met verschillende aspecten van de dorpssamenleving. In de uitoefening van hun dagelijkse bestuurspraktijk ervoeren deze plaatselijke ambtenaren dit soort dorpschoufden meer als een 'sta in de weg' dan als 'het palladium der rust'.

De opvatting omtrent de autonome desa lag ook ten grondslag aan de Inlandse Gemeente Ordonnantie (I.G.O.) van 1906. Logemann (geciteerd bij Nasroen 1957: 6-7) wijst er op dat de verordeningen van

de I.G.O. in hoofdzaak de erkenning beoogden "van de adatrechtelijke gemeenschap als openbaar lichaam en als rechtspersoon en de inlijving daarvan in het geheel van het Nederlands Indische staatsrecht". Niet zonder reden zou Nasroen daar later van zeggen dat het geheel toch een *koloniaal* bewind moest dienen!

Maar dit wordt eigenlijk ook al volmondig toegegeven door Van den Berg die in zijn bekende artikel over het Inlands Gemeentewezen als het ware de voorstudie heeft verricht voor de I.G.O. Hij laat zich hierin zeer lovend uit over het tweevoudig concept van dit koloniaal bewind om "de bevolking zooveel mogelijk te laten onder de onmiddellijke leiding van haar eigene (...) hoofden, en in de tweede plaats het regeeren niet zoozeer over individuen als over de gemeenten..." (1901: 1).

Verder stelt hij dat, al is het een novum, de huidige bevolking de verkiezing van de *lurah* al ziet als een gewoonterecht (hij spreekt over 1900, dus 79 jaar later is zijn argument des te sterker! - NGSN), want sinds 1830 is het in sommige, en vanaf 1855 in vrijwel alle Gouvernementslanden op Java reeds toegepast. Maar dit, zo door Van den Berg geprezen, concept van Bestuursbeleid heeft tevens een dualisme geschapen. Enerzijds vertegenwoordigt het dorps hoofd, als verkozene, de bevolking, maar tevens wordt hij door de overheid verantwoordelijk gesteld voor bestuurszaken de desabevolking betreffende.

Een andere factor die nog benadrukt moet worden is de invloed van het Nederlandse beleid inzake de samenvoeging van dorpen (*dukuh*) tot grotere administratieve eenheden, *kelurahan*. De *lurah* van deze nieuwe gemeente kwam daardoor te 'ver' af te staan van de belangen van de bevolking. Van Dam (1936: 89) spreekt in dit verband van 'wegpromoveren'. Hier zou ook een verband gelegd kunnen worden met Tjondronegoro's bevindingen (1977: 346-352) dat het hoofd van een *dukuh* nog als de werkelijke vertegenwoordiger van de bevolking wordt ervaren en de *lurah* al veel meer als representant van de overheid, dus als 'supra-desa' wordt gezien.⁹

Over de jongste periode, vanaf de onafhankelijkheid, is het misschien slechts nodig een enkele ontwikkeling te noemen voor we onze aandacht in de volgende paragraaf richten op de verkiezingen zelf.

In 1957 werd de Decentralisatie Wet aangenomen voor regionale administratieve eenheden op regentschapsniveau en hoger. Maar de opstandige bewegingen die ongeveer terzelfder tijd ontstonden maakten de wet *de facto* tot een dode letter. Een paar jaar later werd er weer

hevige propaganda gemaakt voor het concept van decentralisatie, vooral gericht op het desaniveau, het zogenaamde Derde Autonome Niveau (na de Provincie als het Eerste, en het Regentschap als het 'Tweede Niveau'). Deze propaganda wist voldoende macht te mobiliseren om uiteindelijk in juli 1965 een wet op het dorpsbestuur¹⁰ door te drukken.

Eén van de eerste bestuursmaatregelen van de Nieuwe Orde was het intrekken van deze wet, als zijnde het produkt van een marxistisch machtsstreven. Tot op heden is er echter nog geen nieuwe wet voor het desabestuur afgekondigd en zo is de vrij curieuze situatie ontstaan dat, formeel juridisch gesproken, de I.G.O. van 1906 of de Herziene vorm van 1941 nu nog van kracht is. In de praktijk komt het nog herhaaldelijk voor dat een *lurah* zich op de I.G.O. beroept.¹¹ De elkaar steeds afwisselende reglementen, van ministerieel of provinciaal niveau afkomstig, werken evenmin de stabiliteit in de hand.

In het concept voor de nieuwe wet houdt men formeel nog vast aan het principe van decentralisatie, maar de hele geest van het stuk laat toch veel duidelijker een inmenging in de desa-aangelegenheden zien. Mede op grond van de ideeën over participatie in de recente internationale ontwikkelingsfilosofieën — die overigens in Indonesië direct geënt worden op de zelfde abstracte begrippen die de basis van de Grondwet vormen — wil (durft?) men het begrip 'desa-autonomie' niet schrappen. Anderzijds is de druk van de ontwikkeling zo zwaar dat men het niet zonder een vaste greep op dit desabestuur durft te wagen.

Eén van de middelen waardoor men hoopt een greep op dit bestuur te houden is de bepaling van een tijdslimiet voor de ambtstermijn van de *lurah*, daarmee de nog geldende regel van een verkiezing voor het leven vervangend. Hij moet verder voldoen aan hoge eisen, die vooraf worden gecontroleerd zodat men via een besloten selectie de kandidatuur beheerst.

Het is vooral deze tijdslimiet die bij de meeste *lurachs* grote onrust veroorzaakt omdat zij hun positie daardoor gedevalueerd zien. Zij erkennen dat zij zich bij de uitvoering van de hun van 'boven-af' opgedragen taken impopulair maken bij de bevolking, waardoor er slechts een geringe kans op herverkiezing bestaat. Zouden zij echter te veel op de populariteit bij de bevolking mikken, zo luidt de argumentatie, dan worden ze zeker door het bestuur bij herverkiezing als 'onbekwaam' weggeselecteerd. De bezorgde *lurachs* vrezen nu, dat er velen zullen zijn die zich dan in een relatief kortere tijd materieel 'veilig' proberen te stellen voor de tijd na hun ambtstermijn. In de praktijk zal dit

alleen maar via oneigenlijke handelingen kunnen gebeuren.¹² Verder erkent men in vertrouwelijke gesprekken dat de desaverekingen enorme spanningen veroorzaken, zodat men ze liever niet te vaak organiseert. Dit wordt ook toegegeven door ambtenaren van 'supra-desa niveau', waarbij zij ook erkennen dat zulke verkiezingen een extra bron van inkomsten kunnen vormen. De verkiezing, als democratisch instituut, neemt daardoor zeer in waarde af.

In deze 'tijd van opbouw' (evenals in de koloniale tijd) komt de de *lurah*, als hoofduitvoerder van de meeste programma's op dorps-niveau, in een tangpositie. Enerzijds moet hij de belangen behartigen van de bevolking die hem verkozen heeft, anderzijds heeft hij de plicht om de door de overheid van 'boven-af' vastgestelde doeleinden te vervullen. Door menig *lurah* wordt dit als zeer frustrerend ervaren.¹³

III. ENKELE LURAH-VERKIEZINGEN IN 1975¹⁴

Bij de hier volgende presentatie van zes *lurah*-verkiezingen is een zodanige indeling gekozen dat een aantal aspecten apart gegroepeerd zijn. Eerst worden een paar algemene karakteristieken van het betreffende dorp gegeven: ligging, onderverdeling in gehuchten, bevolkings-aantallen en de 'politieke kleur' op grond van de algemene verkiezingen van 1971. Dan volgen de meer persoonlijke gegevens over de kandidaten: economische positie, familierelaties, leeftijd, opleiding c.q. werk-ervaring, en hun politiek-ideologische affiliatie. Vervolgens zal in het kort de campagne zelf beschreven worden, met nadruk op de rol van de bestuurlijke supra-desa invloeden. Tenslotte volgt de verkiezings-uitslag per *dukuh*, gehucht. Door het materiaal op deze wijze te ordenen wordt getracht een vergelijking tussen de zes dorpen te vergemakkelijken.

In de analyse die na de beschrijving volgt zullen dan de volgende factoren (dimensies) nader worden belicht:

a) Politieke (partij)affiliaties; getracht wordt een antwoord te geven op de volgende vragen. In hoeverre oefenen nationale (regionale) politieke partijen invloed uit op de *lurah*-verkiezingen? In hoeverre speelt de politieke partijbinding binnen het dorp een rol bij deze verkiezingen?

b) De religieuze factor; ten dele zal deze samenvallen met de voorgaande factor maar het zal ook mogelijk blijken deze dimensie in een analyse apart te behandelen: in hoeverre werkt het lid-zijn van een bepaalde religieuze groep bevorderend (of belemmerend)?

c) Verwantschapsrelaties; deze factor spreekt voor zichzelf. Aandacht

zal gegeven worden aan de invloed van familierelaties met hoog geplaatste personen buiten de dorpsamenleving zelf.

d) De woonwijk van de kandidaten; deze factor behoeft enige nadere uitleg. In het algemeen bestaat een desa (*kelurahan*) in Midden-Java uit enige gehuchten (*dukuh*). De woonwijk of het gehucht waar de *lurah* woont wordt traditioneel aangeduid als *krajan* [*ke-raja-an*], de plaats waar de *raja*, de koning, woont (zoals de *kraton* [*ke-ratu-an*] de plaats is waar de *ratu*, de vorst, resideert). Het huis van de *lurah* functioneert van oudsher tevens als kantoor. Binnen de Javaanse cultuur wordt traditioneel het centrum als een van de gezagsbronnen aangemerkt (vgl. Anderson 1972: 22-23 en speciaal 25-28). Het wonen in dezelfde wijk met de *lurah* zou daarom voor de bevolking, naast meer praktische redenen, ook een 'meerwaarde' kunnen hebben. Kartohadikoesoemo (1965: 2) wijst zelfs op een mystieke band (*ikatan batin*) die er oorspronkelijk zou hebben bestaan tussen de *lurah* en zijn dorpeelingen. In deze analyse zal de relatie tussen de woonwijk en de verkiezing van een kandidaat apart worden behandeld om zodoende na te gaan of er iets meer over deze 'meerwaarde' gezegd kan worden.

e) Wijze van campagnevoering in relatie tot de economische positie van de kandidaten; zoveel mogelijk is getracht om de invloed van 'stemmen kopen' als een aparte factor te bestuderen. Daar dit een heimelijke handeling is, zijn de gegevens hierover uiteraard beperkt.

Naast deze 5 min of meer algemene dimensies volgen dan nog 2 individuele factoren:

- f) opleiding en werkervaring van de kandidaten;
- g) karaktereigenschappen.

Op 18 juni 1975 kwam op *Kabupaten*-niveau van de onderhavige streek de instructie binnen dat de *Perda* I, 1973¹⁵ uitgevoerd moest worden en wel op zo kort mogelijke termijn. Ongeveer 60 *lurah*-posities in deze *Kabupaten* (regentschap) waren hiermee gemoeid.

Op 21 juni zouden in alle *kecamatan*s (onderdistrikten) de dorps-
hoofden bijeengeroepen moeten worden om de bedoeling uit te leggen. Tevens moest er een commissie worden benoemd om de gang van zaken te begeleiden. In deze commissie zaten de *Tritunggal* — de 'drie-eenheid' van de *Camat* (het onderdistrikthoofd), de *Danramil* (de militaire rayonscommandant) en de *Dansek* (het hoofd van de politie-sectie) — en daarnaast twee functionarissen die vanwege hun positie bekwaam geacht werden voor deze taak, in dit geval een onderwijzer

en een nog zittend dorpshoofd. Per desa werd toen in allerijl ook een commissie gevormd voor de uitvoering van de verkiezing zelf in het betrokken dorp. De helft van de onkosten voor de verkiezing moest door het dorp gedragen worden, de andere helft kwam als subsidie (tot een maximum van Rp. 100.000) van de *kecamatan*.¹⁶

De korte tijdslimiet had tot doel om de campagne-periode zo beperkt mogelijk te houden, dit om financiële excessen in te dammen. Maar in de meeste gevallen was de *Perda* I, 1973 al lange tijd bekend en wisten vele dorpshoofden (en dus ook de bevolking) wat hen boven het hoofd hing. Vanwege de korte voorbereiding zijn er veel administratieve fouten voorgekomen, vooral wat betreft de uitreiking van stembiljetten aan stemgerechtigden, te weten: alle geregistreerde inwoners boven 18 jaar of zij die al gehuwd waren en langer dan 6 maanden woonachtig in het dorp.¹⁷ Soms kregen ook tijdelijk inwonenden een biljet of ook personen die al lang verhuisd maar nog niet uitgeschreven waren. Veelal was reeds lange tijd een 'verborgen' campagne aan de gang.¹⁸

DORP I

Algemene kenmerken

Het dorp ligt in een heuvellandschap op de hellingen waarvan alleen droge gewassen verbouwd kunnen worden. Er wonen in 1975 in totaal 1822 stemgerechtigden, van wie 781 mannen en 1041 vrouwen (dit verschil duidt onder andere op een grote trek van de manlijke bevolking naar andere plaatsen en is dikwijls een teken van armoede). De 8 gehuchten kunnen in 4 groepen worden verdeeld, die elk nogal van elkaar gescheiden zijn door tussenliggende landbouwgronden en heuvels, hoewel de groepen 2, 3 en 4 relatief dicht bij elkaar liggen. Naar aantal stemgerechtigden zijn zij als volgt onder te verdelen:

- groep 1: 3 *dukuhs*; 573 (= 242 mannen en 331 vrouwen)
- groep 2: 2 *dukuhs*; 571 (= 245 mannen en 326 vrouwen)
- groep 3: 2 *dukuhs*; 648 (= 280 mannen en 368 vrouwen)
- groep 4: 1 *dukuh* ; 30 (= 14 mannen en 16 vrouwen)

Het huis, tevens kantoor, van het dorpshoofd bevindt zich in de tweede groep. De moskee staat in de derde groep in een *dukuh* met 511 stemgerechtigden. Hier wonen ook enkele *hajis*. Meestal wordt zo'n *dukuh* aangeduid met *Kauman*. De bevolking is voor 80 % islamiet en in enkele *dukuhs* vrijwel voor 100 % (de gehele groep 3, één *dukuh* in groep 1 en één in groep 2, maar niet die waar de *lurah* woont).

De overigen zijn boeddhisten, $\pm 17\%$ (een verschijnsel van na 1965 en als zodanig een sterke aanwijzing voor linkse sympathieën in de tijd daarvoor!); ongeveer 3% is katholiek of protestant. In 1971 haalde de *Nahdlatul Ulama* (NU; islamitisch, conservatief) $\pm 60\%$ van de stemmen, hetgeen wijst op een grote invloed van lokale religieuze leiders, *hajis*. De bevolking wordt echter niet als 'fanatiek' islamiet aangemerkt, mede op grond van het feit dat de typisch Javaanse vormen van volksvermaak (*wayang*, *gamelan*, *ketoprak*) erg in trek zijn.

Kandidaten

Aanvankelijk hadden zich 6 personen kandidaat gesteld. Via de gebruikelijke screeningsprocedure en bekwaamheidstest op *Kabupaten*-niveau bleven er 4 over. Eén zou werkelijk niet bekwaam zijn, maar de ander (die al secretaris van het dorpsbestuur was) heeft zich vermoedelijk teruggetrokken ten gunste van zijn neef die zich ook kandidaat gesteld had. Hun aanhang zou anders toch opgesplitst worden, maar nu kon hij juist zijn functie effectiever gebruiken voor de campagne van zijn neef. Van deze 4 kandidaten komen 2 uit dezelfde woongroep.

Kandidaat Rh., 40 jaar oud, lagere school opleiding, al dorpsbestuurder (*bekel*, in deze streek een wijkhoofd), lid van de *Golkar* (regeringspartij), staat bekend als *muslim statistik* (statistisch of nominaal islamiet). Hij wordt beschouwd als een grof iemand, die er niet voor terugdeinst om ten koste van anderen zijn eigen belangen te behartigen, en die gokt en dobbelt.

Ook kandidaat Sd. woont in deze wijk. Hij is eveneens ± 40 jaar oud, is boer, heeft een paar jaar voortgezet onderwijs zonder diploma behaald te hebben, is eveneens *muslim statistik* en lid van het bestuur van de plaatselijke *Golkar*-organisatie. Hij is zwager van de oude *lurah* en staat bekend als een vriendelijke persoonlijkheid. Helaas werkt deze familierelatie in dit geval in zijn nadeel, omdat de oude *lurah* over het algemeen gevreesd en bepaald niet bemind is. Deze *lurah* was vóór diens verkiezing een belangrijke islamleider in het dorp, maar zijn optreden (*tangan besi*, ijzeren vuist) heeft veel geloofsgenoten van hem vervreemd.

De derde kandidaat, St., woont in de *krajan*, groep 2. Hij heeft één klas van de vervolgschool gehaald, is katholiek, ± 35 jaar, heeft geen vast beroep, maar treedt soms op als *dalang* (*wayang* spelleider, verteller). Hij is een gevatte man die vlot kan spreken en algemeen als sympathiek wordt beschouwd, al weet niemand precies wat zijn werkelijke opvattingen zijn. Zo zou hij tijdens de verkiezingscampagne de

belofte hebben gedaan om islamiet te worden als hij verkozen zou worden, omdat de meerderheid van het dorp dat is. Hij is de zoon van de voorganger van het vorige dorpshef en zijn familie behoort tot de invloedrijke en draagkrachtige families. Bij de vorige verkiezing (vóór 1965 toen zijn vader werd vervangen) stond hij al kandidaat, maar werd toen derde. Degene die toen tweede werd is inmiddels overleden, nadat hij in 1965 beschouwd werd betrokken te zijn geweest bij de *G.30S./P.K.I.*-affaire. Wederom een aanwijzing hoe de sympathieën in deze desa toen lagen. Deze derde kandidaat, St., is getrouwd met een vrouw die een ingenieurstitel in de landbouwkunde heeft behaald, maar al sinds enige jaren buiten Java verblijft.

Tenslotte komt ook de vierde kandidaat, Sp., uit dezelfde *dukuh*, maar hij is zelden thuis. Hij is militair, overtuigd islamiet, $\pm$ 37 jaar en heeft drie klassen voortgezet onderwijs behaald. Hij staat ook bekend als een gastvrij en vriendelijk persoon, maar zijn oudste zuster is gehaat om haar optreden als onderwijzeres in het dorp.

Verkiezingscampagne

Deze is vrijwel onmiddellijk efficiënt gestart nadat bekend werd dat de oude *lurah* vanwege de nieuwe maatregel van bestuur zou moeten aftreden. Kandidaat St. deed dit op effectieve maar indirecte wijze, door met eigen middelen een belangrijke verbindings-loopbrug voor mensen uit zijn eigen woonwijk aan te leggen. Voorts maakte hij via familieleden en vrienden handig gebruik van het groeiend onbehagen tegen de oude *lurah* die, nu eenmaal bekend was dat hij zou moeten aftreden, openlijk van allerlei wandaden werd beschuldigd. Hij betoonde zich ook bereid om gratis in de omgeving als *dalang* op te treden (ongeveer een inkomstenderving van Rp. 40.000-60.000 per voorstelling).

Toen de verkiezingsdag in zicht kwam begonnen 3 van de 4 kandidaten (uitgezonderd Rh.) met het geven van kleine geldbedragen, ongeveer Rp. 250 per persoon, en kleine geschenken aan bepaalde belangrijk geachte sleutelfiguren tot bedragen van $\pm$ Rp. 1.000. Dit alles heeft kandidaat St. ongeveer Rp. 500.000 gekost. In totaal zou hij naar schatting ongeveer Rp. 1,5 miljoen hebben geïnvesteerd in deze verkiezing. Sp. en Sd. zouden ieder in totaal Rp. één miljoen hebben uitgegeven.

De dagen voor de verkiezing werden de huizen bezocht door de *jagos* (letterlijk: vechthaan; hier gebruikt in de betekenis van campagneleiders) van de kandidaten of ook wel door de kandidaten zelf, waarbij dan eten werd achtergelaten. De nacht voor de verkiezingsdag waren

er op verschillende plaatsen *slametans* (ceremoniële gemeenschappelijke maaltijden) waar een overvloed aan eten was, terwijl tevens de laatste geschenken werden uitgedeeld. Dit laatste zoveel mogelijk in het geheim, omdat daarop van *kecamatan*-niveau controle werd uitgeoefend. Een paar mensen zijn op heterdaad betrapt maar ze werkten voor alle kandidaten, dus kon dit niet in het nadeel van één gebruikt worden. Er bestond duidelijk een gevoel dat men van 'hogerhand' graag zou zien dat Sp., de militair, gekozen zou worden en die werd ook wel moreel gesteund, maar toch durfde men niet al te openlijk te zijn in deze steun omdat de *camat* al, via zijn informele contactpersonen zoals rondtrekkende handelaren, vernomen had hoe de kaarten lagen in dit dorp.

De verkiezingsuitslag was als volgt:

Rh. verkreeg	116 stemmen	(61 mannen; 55 vrouwen)
Sd. verkreeg	340 stemmen	(196 mannen; 144 vrouwen)
St. verkreeg	755 stemmen	(420 mannen; 335 vrouwen)
Sp. verkreeg	452 stemmen	(249 mannen; 203 vrouwen)

totaal 1663

Van de 1824 stemgerechtigden hebben 44 niet gestemd, terwijl er 177 ongeldige stembiljetten waren.

DORP II

Algemene kenmerken

Dit dorp grenst aan een middelgroot provinciestadje. Over het algemeen heeft het gehele dorp vruchtbare *sawah*grond en hoewel het officieel uit 6 *dukuhs* bestaat, zijn die doordat ze dicht bijeen liggen moeilijk te onderscheiden. Ook dit dorp heeft nog geen eigen dorpskantoor; vandaar dat het huis van de *lurah* als centrum, *krajan*, wordt beschouwd. Deze *dukuh* telt tevens de meeste stemgerechtigden. Uit deze *dukuh* komt één kandidaat, M., terwijl de twee andere kandidaten beiden uit één andere *dukuh* komen.

De meerderheid van de bevolking is islamiet, 70 %, met enkele belangrijke geestelijke leiders, maar geldt over het algemeen als 'niet zo fanatiek'. Ongeveer 15 % is boeddhist, de overigen zijn katholiek of protestant. Deze laatste geloofsgroepen zijn voornamelijk ná 1965 ontstaan. Vóór die tijd had de *PNI* (Nationalistische Partij) de meerderheid. De *lurah* die vervangen moest worden was al bijna 50 jaar dorps-hoofd en stond bekend als *PNI*-lid.

De *dukuh*-indeling was als volgt:

1:	210	stemgerechtigden	(104 mannen; 106 vrouwen)	(2 kand.)
2:	228	stemgerechtigden	(101 mannen; 127 vrouwen)	
3:	348	stemgerechtigden	(159 mannen; 189 vrouwen)	(1 kand.)
4:	292	stemgerechtigden	(156 mannen; 136 vrouwen)	
5:	82	stemgerechtigden	(48 mannen; 34 vrouwen)	
6:	112	stemgerechtigden	(49 mannen; 63 vrouwen)	

totaal 1272 stemgerechtigden (617 mannen; 655 vrouwen)

De derde *dukuh* was die van de *krajan*.

Kandidaten

Van de 6 oorspronkelijke kandidaten bleven er na de screening nog maar 3 over. In het algemeen vond men dit juist, want de 3 afvallers waren bepaald geen hoogvliegers. De drie overgebleven kandidaten blijken ieder over eigen sterke troefkaarten te beschikken, waardoor de krachten evenwichtig verdeeld zijn.

Kandidaat K. is de huidige dorpssecretaris, de *carik*, en is daardoor algemeen bekend. Bovendien kan hij zijn functie effectief benutten voor een verhuilde campagne. Hij heeft een lagere school opleiding, is lid van de *Golkar*, maar oud PNI-lid. Staat bekend als *muslim statistik*.

Kandidaat L. is een draagkrachtige boer, heeft een paar jaar voortgezet onderwijs, is lid van de *Golkar* en staat bekend als overtuigd islamiet. Hij heeft twee oudere broers die beiden hoge militaire rangen hebben.

De derde kandidaat, M., heeft alleen lagere school, is een welgestelde boer, houdt van dobbelen, is lid van de *Golkar* maar was vroeger PNI-lid, is boeddhist en de schoonzoon van de oude *lurah*.

Verkiezingscampagne

De drie kandidaten hebben hun specifieke relaties zoveel mogelijk uitgebuit. Hoewel de bevolking over het algemeen niet fanatiek islamiet is, bestaat er toch een duidelijke voorkeur voor een islamitische kandidaat. Zo werkt de factor godsdienst in het nadeel van M. en in het voordeel van L. De plaatselijke aanhangers van de islamitische partij (PPP) steunen deze laatste op duidelijke wijze. De woonplaats van de kandidaten werkt eveneens in het voordeel van L. omdat diens huis het meest centraal is voor het gehele dorp. Weliswaar woont M. in het dichtstbewoonde gedeelte. De campagne is voornamelijk op indirecte

wijze gevoerd. Kandidaat L. beschikte over verreweg de meeste middelen, naar men vermoedde vanwege zijn twee invloedrijke broers. L. ontving ook veel gasten van buiten het dorp, hetgeen zijn prestige aanmerkelijk versterkte. Daarentegen heeft kandidaat M. met bluffen, door hele hoge bedragen als weddenschap in te zetten op zijn overwinning, getracht de stemming ten gunste van zichzelf te keren. Hij slaagde bijna in deze 'psychologische' campagne, want hij kreeg maar 8 stemmen te weinig.

De uitslag is als volgt:

K.	verkreeg	298	stemmen
L.	verkreeg	389	stemmen
M.	verkreeg	381	stemmen

totaal 1068

Van het verschil tussen het aantal stemgerechtigden en het aantal geldige stemmen is mij niet bekend hoeveel daarvan ongeldig dan wel niet gebruikt zijn.

DORP III

Algemene kenmerken

De verbindingen met dit dorp zijn wat moeilijker (geïsoleerder). De 5 *dukuhs* liggen volgens de 4 richtingen van de wind in vier groepen verspreid die in grootte niet al te veel verschillen van elkaar

Zuiden	: 101 mannen + 122 vrouwen = 223 (1 kand.)
Midden/Oosten	: 90 mannen + 108 vrouwen = 198 (1 kand.)
Noorden	: 120 mannen + 119 vrouwen = 239 (1 kand.)
Westen	: 90 mannen + 108 vrouwen = 198 (geen kand.)

Hoewel ruim 85 % islamiet is, valt er toch een zekere indeling naar godsdienst en wijkindeling aan te brengen. De zgn. 'fanatieke' islamieten met enkele *hajis* wonen in het midden/oostelijke gedeelte, de ongeveer 10 % boeddhisten zijn allen geconcentreerd in het westen en de 5 % protestanten wonen deels in dit westen of in het zuiden. Dit dorp heeft nog geen eigen kantoor. De woning van de toekomstige *lurah* zou daarom een belangrijke factor kunnen zijn, vooral gezien de relatief grote afstand en slechte verbindingen tussen de woonwijken. Het midden/oosten heeft de gunstigste positie en is ook de wijk waar de oude *lurah* woont.

Vóór de nationale verkiezingen van 1971 was van dit dorp bekend

dat het in twee ongeveer gelijke blokken, *NU* en *PNI*, verdeeld was. Bij de verkiezingen van 1971 is de *PNI* vrijwel geheel opgeslokt door de *Golkar* (70 %) en heeft de *NU* zich ten dele gehandhaafd op 28 %.

Kandidaten

Voordat de screening plaatsvond trokken twee potentiële kandidaten zich al vrijwillig terug. Er bleven drie over die geaccepteerd werden.

Kandidaat A. woont in het zuiden, heeft lagere school, behoort al tot het dorpsbestuur als wijkhoofd, is lid van de *Golkar* — al ging zijn sympathie uit naar de *PNI* — en is *muslim statistik*. De huidige dorpssecretaris is familie van hem en steunt hem openlijk.

Kandidaat B. is afkomstig uit de midden/oostelijke wijk. Hij volgde een middelbare opleiding voor islamitische godsdienstleraren (*PGA*), is werkzaam als zodanig, en is de zoon van de vroegere, inmiddels overleden *modin*¹⁹ van het dorp, lid van de *NU*, al is hij nu formeel tot de *Golkar* toegetreden. Hij geniet de uitgesproken steun van de vorige *lurah*. Hoewel overtuigd islamiet wordt hij niet als 'fanatiek' beschouwd.

Kandidaat C., een vrouw, is de dochter van een inmiddels overleden dorpsbestuurder, zij woont in het noordelijk deel, heeft een lager-middelbare handelsopleiding en is getrouwd met een onderwijzer van de plaatselijke lagere school. Zij is islamiet en in politiek opzicht geaffilieerd met de *PNI*. Ook zij heeft goede relaties met het oude dorpsbestuur maar is toch niet zijn keuze. Zij zou zich op het laatste ogenblik kandidaat gesteld hebben omdat haar oudere broer niet voldeed aan de voorwaarde van minstens één jaar woonachtig te zijn geweest in het betreffende dorp. Hij zou dan 'via' haar willen besturen. Maar twee oudere broers van haar worden alom gevreesd.

Verkiezingscampagne

Hoewel kandidaat B. duidelijk uit de islam-hoek komt, blijkt hij toch ook de steun gekregen te hebben van de boeddhisten uit het 'westen'. Dit zou gegrond zijn op de overweging dat de beide andere kandidaten veel verder weg wonen voor hen. Bovendien hadden zij de toezegging van kandidaat B. gekregen dat zij als boeddhisten met vrede gelaten zouden worden. Het karakter van B. maakte zo'n toezegging geloofwaardig.

De campagne vond hier zeer indirect plaats. De kandidaten zelf zijn niet in het openbaar opgetreden maar hebben gebruik gemaakt van hun *jagos*. Er zouden heel weinig geldelijke giften of beloften gedaan zijn. Over het algemeen bleek de bevolking sterk te letten op de kwaliteiten

van de kandidaten. Wel zijn er weddenschappen gesloten over de uitslag. Meestal was de inzet ongeveer de waarde van een keukenuitrusting, Rp. 20.000-30.000. Eén geval van een inzet van een half miljoen door een oudere broer van kandidaat C. berust vermoedelijk op een gerucht en past meer in de sfeer van psychologische campagnevoering.

Kandidaat B. genoot ook duidelijk de steun/goedkeuring van het *kecamatan*-niveau.

De uitslag luidde als volgt:

- A. : 161 stemmen (64 mannen; 97 vrouwen)
- B. : 467 stemmen (212 mannen; 255 vrouwen)
- C. : 167 stemmen (60 mannen; 87 vrouwen)

In totaal waren er 861 stemgerechtigden; daarvan hebben 795 hun stem geldig en 33 ongeldig uitgebracht. (N.B. De vrouwelijke kandidaat C. behaalde dus niet extra veel stemmen van de vrouwen.)

DORP IV

Algemene kenmerken

Het woongedeelte van het dorp ligt vrijwel aaneengesloten in het oostelijk deel, terwijl het westelijk deel uit vruchtbare *sawah*grond bestaat. Ongeveer 50 % van de bevolking woont in de drie zuidelijke *dukuhs*, waar zich ook de woning bevindt van de oude *lurah*; 20 % in het oostelijk/midden gedeelte (één *dukuh*); de overige 30 % in één *dukuh* in het noordelijk deel, waar ook enkele zeer rijke *hajis* wonen. Het dorp is, zeker vergeleken met de overige 5 dorpen, welvarend. Ongeveer 80 % van de bevolking is islamiet; 15 % katholiek/protestant en 5 % boeddhist.

Kandidaten

Ook hier waren aanvankelijk meer kandidaten maar bleven er slechts drie over. Van de afvallers zouden er twee inderdaad dom zijn, maar de afwijzing van één kandidaat met een voltooide voortgezette schoolopleiding vormt wel een groot vraagteken. Officieel heet het dat hij zich terugtrok terwille van twee andere kandidaten waarmee hij familiebanden heeft.

Kandidaat Dj., ± 40 jaar oud, lager-middelbare handelsopleiding, werkzaam in een nabijgelegen fabriek, lid van de *Golkar*, *muslim statistik*, woonachtig in het noordelijk deel, is van eenvoudige afkomst. Zijn vrouw stond indertijd onder verdenking van linkse sympathieën.

Hij zelf staat bekend als een eerlijke en harde werker. Hij is wat verlegen en zwijgzaam van karakter.

Kandidaat S., $\pm$ 27 jaar, heeft een middelbare landbouwopleiding en volgt nog een cursus, woont in het zuidelijk deel, is de zoon van de vorige *lurah*; zijn zwager is dorpssecretaris. Hij is lid van de *Golkar* maar neigt naar de *PNI*, is *muslim statistik*.

Kandidaat Sg., $\pm$ 40 jaar oud, woont eveneens in het zuidelijk deel en is sinds jaren onderwijzer in dit dorp. Hij is lid van de *Golkar* en *muslim statistik*. Hij staat weliswaar bekend als een vriendelijk man, maar men neemt het hem kwalijk dat hij op leningen aan burens rente durft te vragen. Hij is nog in de verte familie van S.

Verkiezingscampagne

Gezien vanuit het perspectief van familierelaties zou kandidaat S. de beste kansen moeten hebben, maar het blijkt dat juist zijn zwager en diens vrouw en vooral ook zijn moeder, de vrouw van de oude *lurah*, gehaat zijn bij de bevolking vanwege hun 'inhaligheid'.

Ook het voordeel van de woonwijk, de *krajan*, waar bovendien de meeste mensen wonen, wordt teniet gedaan doordat ook kandidaat Sg. uit deze wijk komt. Daartegenover kan kandidaat Dj. juist de bewoners van zijn wijk achter zich krijgen omdat hij de enige is en de wijk enigszins apart ligt. Deze kandidaat is echter juist de minst draagkrachtige en kan alleen campagne voeren omdat enkele rijke boeren en *hajis* uit zijn wijk hem steunen.

Alleen Sg., de onderwijzer, voerde een campagne zonder geschenken en mikte kennelijk op zijn contacten en zijn invloed als dorpsonderwijzer. Zowel S. als Dj. hebben op verholen wijze geld gebruikt. Een handlanger van S. is op heterdaad betrapt op de vooravond van de verkiezing en de partij van Dj. stond al gereed met een schriftelijk protest mocht S. toch verkozen worden.

In dit dorp hebben weddenschappen een beslissende rol gespeeld in de verkiezingscampagne. Kandidaat Dj. die als wat verlegen bekend stond, bleek tot veler verrassing een moedige campagne te voeren. Doordat enkele rijke boeren zich achter Dj. stelden kon hij bij weddenschappen over de uitslag hoge bedragen inzetten en dat gaf hem een enorm prestige.

Verder bleek de antipathie tegen de familie van de vorige *lurah*, dus ook tegen S., groot genoeg te zijn om Dj. veel stemmen te bezorgen. Daarbij kwam nog dat kandidaat S. al teveel ervan uitging dat hij de beste kansen had, zodat hij te overmoedig en opschepperig optrad.

De uitslag was:

Dj. : 416 stemmen (209 mannen; 207 vrouwen)

S. : 379 stemmen (143 mannen; 236 vrouwen)

Sg. : 268 stemmen (122 mannen; 146 vrouwen)

In totaal waren er 1204 stemgerechtigden, 1063 brachten een geldige stem uit, 66 een ongeldige en 75 mensen hebben geen gebruik gemaakt van hun stemrecht.

DORP V

Algemene kenmerken

Dit dorp heeft 4 woonwijken die nogal van elkaar verwijderd liggen. Het zuidelijk en westelijk deel zijn vlak en erg vruchtbaar. Hier bevindt zich ook de *krajan*, die het dichtst bevolkt is. Het noordelijke deel is wat heuvelachtiger en minder vruchtbaar. Zowel in het westelijk als in het noordelijk deel wonen de meeste praktizerende islamieten en enkele als 'fanatiek' bekend staande *hajis*. Het oostelijk deel, eveneens heuvelachtig, is vanwege ver voortgeschreden erosie erg onvruchtbaar en hier wonen ook de minste mensen.

Het overgrote deel (90 %) is islamiet, de rest protestant/katholiek en een enkeling boeddhist. Tijdens de nationale verkiezingen van 1971 behaalde de *NU* een geweldige meerderheid van wel 75 %; de *Golkar* kon slechts een kwart van de stemmen behalen, daarmee de *PNI*, die voorheen een redelijke tweede plaats innam, volledig wegvagend: slechts 20 stemmen kon die nog behalen.

Kandidaten

Er waren 4 kandidaten, maar op de vooravond van de verkiezing werd één, C., opeens als onaanvaardbaar verklaard door de hogere instanties. Deze manipulatie bleek later van beslissende invloed te zijn op de uitslag.

Kandidaat A., $\pm$ 30 jaar, komt uit het oostelijk deel dat het meest geïsoleerd ligt. Hoewel van heel eenvoudige afkomst, heeft hij de lagere middelbare school doorlopen en is werknemer op een nabij gelegen fabriek. Hij is lid van de *Golkar* en wordt als *muslim statistik* beschouwd. Hij is niet erg bekend en heeft ooit een ernstig conflict gehad met de dorpssecretaris.

Kandidaat B., eveneens $\pm$ 30 jaar oud, woont in het zuiden. Hij is nog van adellijke afkomst en mag de titel *Raden* gebruiken. Zijn vrouw is de dochter van een dorps hoofd uit de buurt. Een familielid van hem

is een hoge officier in Jakarta, die tijdens de campagne in het dorp is gekomen als 'show of forces'. Hij is ook familie van de huidige dorps-secretaris. Hij zelf heeft een middelbare landbouwopleiding en is als ambtenaar in dienst van het departement van Landbouw. Hij is *muslim statistik* en officieel lid van de *Golkar*, al wordt algemeen aangenomen dat zijn sympathieën bij de *PNI* liggen.

De derde kandidaat, C., ook $\pm$ 30 jaar, woont eveneens in deze zuidelijke woonwijk. Hij heeft een godsdienstleraren-opleiding en is als zodanig werkzaam. Het is bekend dat hij lid was van de *NU*, al zou hij omwille van de kandidatuur wel *Golkar*-lid zijn geworden. Zijn vader behoorde tijdens zijn leven tot het dorpsbestuur.

De vierde kandidaat, D., is een vrouw van ongeveer 35 jaar; zij woont in het westelijk deel. Haar man werkt als onderwijzer in een nabij gelegen provincieplaatsje. Haar vader was voor 1965 wijkhoofd en plaatsvervangend dorpshef, maar is om zijn politieke binding met de *PKI* ontslagen. Ook deze kandidaat werkt als godsdienstlerares in het dorp en is overtuigd islamiet. Zij is ook actief in de plaatselijke *Golkar*. Het feit dat zij vrouw is werkt in haar nadeel in deze sterk islamitische omgeving, waar men liever een man als dorpshef ziet.

Verkiezingscampagne

De godsdienstige factor zou in het voordeel van kandidaat C. gewerkt hebben als hij niet van de kandidatenlijst was afgevoerd. De woonplaats van de betrokken kandidaten zou in het voordeel van B. kunnen zijn, nu hij de enige kandidaat uit het zuidelijk deel is geworden.

De instanties op *kecamatan*-niveau hebben duidelijk geprobeerd om de stemming te beïnvloeden. Eén van de leden van de selectiecommissie is nog familie van B. Een paar dagen voordat C. als kandidaat was afgeschreven ging er al een gerucht dat dit door toedoen van B. zou zijn gebeurd. Mocht de beschuldiging aan het adres van B. juist zijn, dan heeft hij zich kennelijk verkeken op de invloed die C. had op zijn aanhang. In een heimelijke bijeenkomst op de avond (nacht) voor de verkiezingsdag heeft deze via koeriers zijn aanhang opdracht gegeven om op kandidaat A. te stemmen, daarmee in ieder geval zorgend dat B. géén *lurah* zou worden. Beide andere kandidaten, A. en D., hebben maar een bescheiden campagne gevoerd. Kandidaat B. daarentegen voerde via zijn *jagos* een agressieve campagne waarbij veel geldelijke geschenken werden gegeven, maar op een wijze die velen onsympathiek vonden.

De outsider A. werd verkozen, een verrassing ook voor de *Camat*, die

volgens zijn zeggen in de overige dorpen de situatie wèl goed had geschat.

Het resultaat was nu:

- A. : 449 stemmen (222 mannen; 227 vrouwen)
- B. : 299 stemmen (137 mannen; 162 vrouwen)
- D. : 233 stemmen (94 mannen; 129 vrouwen)

In totaal waren er 1124 stemgerechtigden; 971 geldige en 44 ongeldige stemmen werden uitgebracht.

DORP VI

Algemene kenmerken

Dit is een klein dorp, dat maar weinig vruchtbare *sawah*grond heeft. Het grootste deel van de landbouwgronden is door erosie aangetast. In totaal zijn er drie wijken waarvan één in het oosten (176 stemgerechtigden) en twee bijeengelegen wijken in het westelijk deel (355 stemgerechtigden). Op een totale bevolking van 1222 inwoners zijn er maar 28 protestant, de overigen allemaal islamiet, waarvan de meesten *muslim statistik*.

Kandidaten

Van de vijf liefhebbers zijn er drie door de screeningscommissie afgeschreven; twee omdat ze te dom waren en één, de waarnemend *lurah*, omdat hij tijdens zijn dienstperiode onbekwaam werd geacht. De twee overgebleven kandidaten zijn beiden nog jong en ongetrouwd.

Kandidaat R. is de zoon van de plaatselijke *Golkar*-voorzitter en de kleinzoon van de dorpssecretaris van vóór 1965. Hij woont in de oostelijke, kleinere wijk en heeft niet meer dan een lagere schoolopleiding. Hij is *muslim statistik* en zelf ook lid van de *Golkar*; hij heeft de duidelijke steun van de waarnemend *lurah* en de dorpssecretaris.

Kandidaat S. woont in het westelijk deel, is tweedejaars student, lid van de *Golkar* en zoon van de oude *lurah* die vóór 1965 dorpshoofd was, toen moest aftreden vanwege zijn linkse sympathieën maar tot nu toe geliefd is bij de bevolking. Deze kandidaat is protestant, hetgeen uiteraard in deze omgeving in zijn nadeel werkt.

Verkiezingscampagne

Deze is heel rustig verlopen. Beide kandidaten hebben zich buiten de directe activiteiten gehouden maar alleen gewerkt via hun *jagos*. Beiden zijn ook niet erg bemiddeld. Klaarblijkelijk lagen de kansen voor S.

het gunstigst, want er was ook geen informatie te verkrijgen over eventuele weddenschappen.

De uitslag was:

Kandidaat R. : 208 stemmen (81 mannen; 127 vrouwen)

Kandidaat S. : 312 stemmen (135 mannen; 177 vrouwen)

In totaal waren er 571 stemgerechtigden; er werden 520 geldige en 16 ongeldige stemmen uitgebracht, 36 stemgerechtigden hebben geen gebruik gemaakt van hun recht.

IV. ANALYSE

Wat in het oog springt in de beschrijvingen per dorp, is dat lokale en vaak persoonlijke factoren van doorslaggevende betekenis zijn. De invloed hiervan wijst er op dat *lurah*-verkiezingen inderdaad nog een zaak van plaatselijk belang zijn, ondanks de duidelijke 'bemoeienis' van hogherhand (vgl. dorp V). Desondanks lijkt het toch de moeite waard om op grond van deze enkele casussen te zoeken naar meer algemene trends.

Op gevaar af dat een schematisch voorgesteld resumé te gemakkelijk de indruk wekt dat er een poging gedaan wordt om op kwantitatieve wijze tot uitspraken te komen — hetgeen juist niet de bedoeling is — lijkt mij de noodzaak om het bovenstaande verslag zo kort mogelijk samen te vatten hier voldoende tegen op te wegen. Uiteraard verdwijnen in zo'n schema de nuances die nu juist zo kenmerkend zijn voor de uiteindelijke gang van zaken bij deze dorps hoofdvverkiezingen.

We gebruiken hierbij de indeling naar factoren/dimensies zoals die aan het begin van paragraaf III zijn geformuleerd.

a. *Politieke factor*

Er valt geen dominante invloed waar te nemen van nationaal georganiseerde politiek; alleen in één dorp (II) is er sprake van een duidelijke partijsteun voor één kandidaat. Dit houdt natuurlijk rechtstreeks verband met het feit dat alle kandidaten zich loyaal ten opzichte van de regering moesten verklaren, daardoor een openlijke steun van politieke partijen vrijwel onmogelijk makend. Bovendien mochten in 1975 de politieke partijen, behalve de *Golkar* als regeringspartij, zich niet op dorpsniveau organiseren.

Dat men dikwijls toch op de hoogte is van de 'politieke kleur' van de kandidaten is wel een bewijs dat de potentie van deze partijen om zich politiek te mobiliseren niet geheel en al is verdwenen. Temeer daar uit

de casus van met name dorp V blijkt dat de persoonlijke band tussen kandidaat en stemmers overduidelijk een rol speelt.

In deze zes dorpen blijkt er over het algemeen 'van boven' geen zware druk te zijn uitgeoefend op de stemming. Hieronder zullen we zien dat dit bij de algemene verkiezingen van 1977 veel meer het geval is geweest. Uit sommige opmerkingen van ambtenaren blijkt wel dat er sprake is van voorkeur voor bepaalde kandidaten en dat die ook,

	DORPEN												
	I		II		III		IV		V		VI		
FACTOREN/DIMENSIES	w	v	w	v	w	v	w	v	w	v	w	v	
<i>algemeen:</i>													
a. politiek	—	+	+		o	o		o	o	—	—	+	o
b. godsdienst	—	+	+	—	o		+	o		o	o	—	+
c. (familie)relaties	+	—	+	+		+	—		o	—		—	+
d. woonwijk	+	—	+	—	+	—		+	o		—	+	+
e. campagne (econ. draagkracht)		+	o		+	+		o	o		+	—	
		+	o		+	+		o	o		+	—	
		+	o		+	+		o	o		+	—	
		+	o		+	+		o	o		+	—	
		+	o		+	+		o	o		+	—	
<i>individueel:</i>													
f. opleiding		+	o		+	o		+	o		—	+	+
g. karakter- eigenschappen		+	—		—	+		+	o		+	—	
		+	—		—	+		+	o		+	—	
		+	—		—	+		+	o		+	—	
		+	—		—	+		+	o		+	—	

Toelichting:

+	=	positief, zeer positief	w	=	winnaar
+	—	= relatief voordeel	v	=	verliezer
—	+	= relatief nadeel	(gegevens voor v genomen van de sterkste tegenkandidaat)		
—		= nadeel			
o		= onbepaald			

op zijn minst morele, steun hebben gekregen. Maar van veel groter belang dan deze stem-beïnvloeding moet het middel van de screening worden beschouwd. Hiermee kunnen bepaalde kandidaten geweerd worden op vaak oncontroleerbare gronden. Dit mechanisme wordt dan ook over het algemeen²⁰ als één van de ernstige belemmeringen voor

een vrije verkiezing beschouwd. In dit gebied valt het nog redelijk mee, hoewel dorp V een bedenkelijk voorbeeld te zien geeft. In andere gebieden echter, met name waar de militairen belang hebben bij de suiker- en tabakverbouw — waarbij de *lurah* een onmisbare steunpilaar is voor de inhuring van grond — komt een beïnvloeding van 'boven-af', veelal via de screeningscommissie, vaak voor. In Pemalang, zo werd mij toevertrouwd, zouden in de suikergebieden 70 % van de dorps-hoofden oud-militairen zijn. In andere streken worden vaak oud-militairen om politieke redenen als *caretaker* aangesteld ingeval van een vacature. Na verloop van een paar jaar hoopt de overheid dan via een verkiezing zo'n *caretaker* als *lurah* te kunnen benoemen.

Op grond van deze verschijnselen blijkt duidelijk dat de positie van het dorps-hoofd wordt uitgebuit door supra-desa instanties. Dit komt nog sterker naar voren als we in de zes dorpen de politieke affiliatie van de verkozen *lurah* vergelijken met de politieke kleur van de dorpen (verkiezingen van 1955) en de uitslagen van de algemene verkiezingen van 1971 en 1977 voorzover bekend.

Nationale verkiezingen 1971/1977										
Dorp	Politieke majoriteit 1955	Politieke affiliatie v. d. <i>lurah</i>	1971	1977	1971	1977	1971	1977	Ongeldig %	Totaal abso- luut 1977
			NU %	PPP %	Golkar %	Golkar %	PNI %	PDI %		
I	NU-PNI even sterke invloed; PKI vrij groot	PNI	±60	43,5	±40	51,5	—	1	4	1923
II	PNI grootste partij; NU en PKI beide sterk	NU	?	38	?	59	?	3	—	1076
III	PNI-NU even sterk	NU	28	20	70	78	2	2	—	819
IV	PNI grootste partij, gevolgd door NU; PKI-invloed vrij groot	PNI	?	26	?	72	?	2	—	964
V	NU grootste partij; invloed PKI vrij groot	Golkar	75	45,8	25	33,2	—	0,5	20,5	1000
VI	PNI grootste partij; grote PKI-invloed	PNI	?	23,5	?	73,5	?	3	—	644

Wat opvalt is, dat juist in het derde dorp, waar de *lurah* duidelijke sympathieën heeft voor de *PPP*, de *Golkar* in 1977 een nog grotere overwinning behaalt dan in 1971. Terwijl in het vijfde dorp, waar de *lurah* weliswaar *Golkar*-lid is, maar niet de werkelijke keuze van de bevolking was, kennelijk de *PPP* haar eerste plaats weet te behouden, zij het met duidelijk stemmenverlies. Maar diegenen die niet meer op de *PPP* durfden te stemmen, hebben klaarblijkelijk de voorkeur gegeven aan een 'ongeldige' stem in plaats van *Golkar* te kiezen, vandaar het uitzonderlijke hoge aantal van meer dan 20 % ongeldige stemmen.

Verder valt op te merken dat de *PDI* nergens meer een basis heeft behouden, hoewel er nog in drie dorpen een *PNI*-sympathisant als dorpshef is verkozen. Dit komt overeen met een veel algemener verschijnsel in Midden-Java waar juist de oud-*PNI* *lurah* het makkelijkste de 'ommezwaai' naar de *Golkar* maakte, overeenkomstig de monoloyaliteitsverklaring die zij verplicht waren te ondertekenen.

b. *Godsdienstige factor*

In dit gebied van Midden-Java heeft de Islam over het algemeen geen 'fanatiek' of 'intolerant' karakter. Mede hierdoor zien we dat het mogelijk blijkt dat twee christenen tot *lurahs* verkozen worden. Weliswaar zegt de één moslim te zullen worden en is de ander de zoon van de oude *lurah* (die men het liefst had teruggezien als dorpshef!). Anderzijds zagen we ook dat een belangrijke steun van boeddhisten juist naar een islamitisch godsdienstleraar ging op grond van praktische overwegingen. In negatieve zin kan men zeggen dat de Islam de kandidatuur van vrouwen belemmert.

c. *Familierelaties*

Over deze factor kan men misschien wel de meest stellige uitspraak doen. Mede op grond van ervaringen in andere gebieden van Midden-Java is het mogelijk om in meer algemene termen te stellen dat familierelatie met een voorgaand dorpshef een enorme positieve factor kan zijn. Ook hier dringt zich een vergelijking op met Anderson (1972: 27) over opvolging en macht.²¹

Uiteraard moet men voorzichtig zijn met generalisaties. We zagen dat een familieband met de oude *lurah* ook in het nadeel kan werken indien deze juist niet geliefd was. Maar in het algemeen kan men zeggen dat de best gekwalificeerde (opgeleide) kandidaten komen uit de kringen van deze dorpsbestuurders, omdat zij veelal betere opleidings-

kansen hebben gehad dan hun mede-kandidaten, zeker vroeger!

De relatie met familieleden die elders wonen maar een hoge sociale positie hebben bereikt, wordt als campagnemiddel uitgebuit. In dorp II bleek dit met succes te zijn gebeurd.

d. *Woonwijk*

Alweer met uitzondering van dorp V zien we dat er in alle gevallen op zijn minst een sterke correlatie bestaat tussen de woonwijk waaruit een kandidaat komt en diegene die uiteindelijk gekozen wordt. Alleen een verkiezing per *dukuh* zou een afdoend bewijs kunnen leveren, maar we zijn enkele malen argumenten tegengekomen die dit vermoeden versterken (dorpen II, III en IV).

e. *Campagne en economische draagkracht*

Wat hieruit als algemeen kenmerk valt af te leiden is, dat de kandidaten zelf niet of nauwelijks aan de campagne deelnemen. Zij laten dit aan hun *jagos* over. Dezen kunnen beloften doen en geschenken uitdelen, en aan de andere kant *kasar* zijn (ruw, grof in optreden en spreken) en zonodig intimideren.

Een tweede kenmerk is wel de haast onbedwingbare drang om op de uitslag weddenschappen af te sluiten. Het gokken zit veel Javanen diep in het vlees gebrand. In dorp II zagen we zelfs dat het als 'psychologisch wapen' bijna het beoogde effect kreeg.

Door geschenken te geven en eventueel door omkoperij kan een kandidaat zich een cliëntèle opbouwen. Maar om dit nu meteen patroon-client relaties te noemen lijkt wat te voorbarig. Hoogstens kan men stellen dat het één van de aspecten van zo'n relatie kan vormen. Veelal moet de kandidaat zichzelf diep in de schulden steken om alle geschenken te kunnen bekostigen. Uiteraard ligt hieraan de berekening ten grondslag dat het ambt van dorps hoofd hem genoeg kansen biedt om weer uit deze schulden te geraken, maar zolang hij die schulden heeft blijft hij zelf in menig opzicht 'cliënt' van zijn geldschieters.

f. *Opleiding*

Eigenlijk is er alleen over dorp III enige informatie verkregen dat de bevolking bij de keuze duidelijk gelet heeft op de kwaliteiten van de kandidaten. In het zesde dorp is een 'ontwikkelde' gekozen maar daar valt deze factor samen met de zeer positieve invloed van diens vader die als oud-*lurah* nog zeer geliefd is bij de bevolking. Onder c. is al opgemerkt dat kandidaten uit de kringen van de dorpsbestuurders betere

kansen maken aan de hogere eisen van de screeningscommissie te voldoen, vanwege hun in het algemeen betere schoolopleiding.

g. *Karaktereigenschappen*

Uit de beschrijvingen van de zes dorpen wordt duidelijk dat deze persoonlijke en min of meer incidentele factoren soms meer doorslaggevend zijn dan de meer structurele factoren (dimensies a.-e.), zoals bijvoorbeeld in de dorpen III, IV en VI. Dit geeft aan deze verkiezingen nog enigermate een onzekerheidsfactor waardoor de toch al aanwezige goklust wordt aangewakkerd.

V. CONCLUSIES

We zien dat de nationale politieke partijen nauwelijks invloed hebben op de uiteindelijke keuze van het dorps hoofd. Dit is geheel te verwachten van een officieel overheidsbeleid waarbij de dorpsbewoners werden aangemerkt als zgn. 'floating mass' en geen enkele partij, behalve de *Golkar*, toen nog op desa-niveau georganiseerd mocht zijn. De invloed van het supra-desa bestuur daarentegen komt duidelijk uit, al was het alleen maar via de screeningscommissie. Anderzijds blijft de potentie voor politieke partijen om zich op dorpsniveau te mobiliseren aanwezig, omdat men veelal weet tot welke politieke gezindheid een dorps hoofd behoort.

Interessant is het om vast te stellen dat bij deze verkiezingen in 1975, dus vóór de nationale verkiezingen van 1977, de godsdienstige factor op lokaal niveau van weinig invloed was. Uiteraard verschilt dit per streek, al naar het karakter van de islam ter plaatse.

De grote economische aantrekkingskracht van het *lurah*-ambt, waarbij de ambtsvelden (*bengkak*) van heel groot belang zijn en daarnaast de overweging dat juist de *lurah* het dichtst bij de (geld-)stroom van ontwikkelingsprojecten zit, speelt een heel belangrijke rol. De meeste kandidaten zijn daarom bereid grote bedragen te 'investeren' in de campagne. De verleiding om dit, zelfs op oneigenlijke wijze, zo snel mogelijk terug te krijgen, zeker als er een tijdslimiet aan de ambts-termijn wordt verbonden, lijkt niet denkbeeldig. Elke nieuwe regeling omtrent de positie van de *lurah* zou hiermee terdege rekening moeten houden.

Voorts zou een nieuwe wet op het dorpsbestuur meer éénduidigheid moeten verschaffen ten aanzien van de positie van de *lurah*. Indien men voortgaat op twee gedachten te hinken zoals in de bepalingen van Raffles, nog in lovende bewoordingen aangeprezen door Van den Berg,

dan lijkt men de bestaande 'onfrisse' situatie rondom de verkiezingen, en daardoor rondom de gezagsbasis van de *lurah*, te laten voortbestaan.

De *lurah* is òf de verkozene van de bevolking, maar dan niet meer aansprakelijk te stellen voor het wel en wee van de hele gemeente — en dan zal het supra-desa bestuur in veel grotere mate over individuen moeten regeren, waardoor tevens het *lurah*-ambt niet zoveel 'verleiding' biedt — òf de *lurah* is gewoon de laagste benoemde ambtenaar in de hiërarchische lijn van de centrale overheid, geheel met salariëring en pensioen, waardoor ook de 'investeringen' voor de campagne op een meer produktieve wijze besteed kunnen worden. In dit laatste geval zouden, om het element van de oude dorpsdemocratie te behouden, de *wijkhoofden* verkozen kunnen worden, en dezen zouden tezamen een wijkraad kunnen vormen ter assistentie van de *lurah*-ambtenaar. Door aan dit ambt van wijkhoofd geen economische voordelen maar juist een hoog sociaal prestige te koppelen, kunnen 'investeringen' bij de verkiezing geminimaliseerd worden. Temeer als deze verkiezingen zouden berusten op het principe van *musyawarah*—*muafakat* (overleg en overeenstemming) in plaats van het 'one-man-one-vote' principe dat wel naar vorm maar niet naar inhoud is overgenomen.

Salatiga, april 1979.

NOTEN

- ¹ In 1973 werd door de toenmalige Gouverneur van Midden-Java de bepaling afgekondigd, bekend als *Perda I*, waarin alle *lurahs* van 55 jaar en ouder en zij die al langer dan 10 jaar deze functie bekleedden, vervangen zouden moeten worden. Toen in 1975, nadat een begin met de uitvoering werd gemaakt, bleek dat deze bepaling te veel onrust veroorzaakte is ze 'bevroren'. Begin 1978 kwam er echter, ditmaal van de Minister van Binnenlandse Zaken, een bepaling, de zgn. *PerMen* no. 1, die dezelfde strekking had en zelfs de termijn van 8 jaar bevatte. Zonder dat deze bepaling in Midden-Java is toegepast zou zij middels de *PerMen* no. 13 weer zijn uitgesteld voor onbepaalde tijd. Inmiddels blijven de geruchten voor grootscheepse *lurah*-verkiezingen de ronde doen en veroorzaken bij de *lurahs* grote onzekerheid.
- ² Als voorbeeld van zo'n 'idealisering' van het dorpsbestuur, met name wat betreft de verkiezing van de *lurah*, kan genoemd worden het artikel van Parsudi Suparlin (1977: 64-75). Hij vermeldt weliswaar het bestaan van omkoping door handlangers van de kandidaten, maar zijn hele argumentatie en betoog gaat voorbij aan de realiteit van de verkiezingspraktijken op dorpsniveau in Midden-Java. In ruimere zin wordt rondom de maatschappelijke wortels van de *Pancasila*, als staatsideologie, in sterke mate geïdealiseerd. Een schoolvoorbeeld is het boek van Soetrisno (1977).

Eén van de eersten die ernstige vragen stelde omtrent de geldigheid van dit 'ideale' dorpsbeeld is Ong Hok Ham (1975). Zeer recent heeft hij opnieuw een totaal ander beeld geschetst dan het gangbare. In plaats van

- een 'homogene, harmonieuze en collectieve desa-samenleving', zoals de overheid graag voorgeeft, benadrukt hij dat al in de 19de eeuw de Javaanse boer erg individualistisch was (1979).
- 3 Ook in de Nederlandse tijd overschatte de regering nogal eens haar eigen kennis. Ondanks de trotse uitspraak van de koloniale overheid bij de introductie van de Inlandse Gemeente Ordonnantie (1906) dat het Javaanse dorp "geen geheimen meer" voor haar bevatte, was volgens Van Vollenhoven (1931: 652) Java eigenlijk nog steeds "l'île inconnue". Tjondronegoro (1977: 2-6) wijst erop dat tegenwoordig veel ingrijpende processen op dorpsniveau plaatsvinden, maar dat de sociologische kennis daarover zeer miniem is en grotendeels nog gebaseerd op het werk van het M.I.T.-team uit de vijftiger jaren.
 - 4 Uiteraard wordt de positie van het dorps hoofd ook sterk bepaald door zijn taak en rol binnen het gehele pakket van overheidsmaatregelen, vooral binnen de *Pelita*-programma's. Maar uit andere bronnen is er reeds voldoende bekend om te concluderen dat hij daarin niet veel meer is dan de directe uitvoerder van de overheid, de hele *musyawarah* binnen de *Lembaga Sosial Desa* (L.S.D.) ten spijt (zie o.a. Zacharias 1975, Tjondronegoro 1977, Rukmadi Warsito 1979).
 - 5 Raffles heeft zijn informatie gekregen uit sommige streken aan de noordkust van Java, voornamelijk rondom Surabaya. Hij was weliswaar geïnformeerd over de situatie in de Vorstenlanden waar het instituut van *lurah*-verkiezing in het geheel niet voorkwam. Dit werd echter geïnterpreteerd als het gevolg van de verderfelijke invloed van het 'feodalisme' en met een zekere romantiek werd de situatie buiten die gebieden geïdealiseerd en tot norm genomen. Geen wonder in die tijd.
 - 6 Dezelfde procedure wordt als zeer waarschijnlijk voorgesteld door Korn (1941) in een meesterlijk artikelje over het Indonesische dorp.
 - 7 De benaming voor een dergelijk hoofd varieert van streek tot streek. In de Vorstenlanden komen *demang* en *bekel* veelvuldig voor; in de zgn. *Monconggoro*-landen (na 1830 geplaatst onder het directe bestuur van het Nederlandse Gouvernement) worden dergelijke functionarissen *petinggi* of *lurah* genoemd.
 - 8 Dit rapport wordt door Van der Wijck aangehaald in zijn *Historische Nota* bij het *Koloniaal Verslag*, 1877, Bijlage N, no. 15.
 - 9 Ook is het interessant om te verwijzen naar een overeenkomstige situatie in de hoofdstad Jakarta waar de (benoemde) *lurah* door de bevolking als 'te ver' wordt ervaren en men de voorzitter van het buurtschap, *RT*, van meestal ± 40 huishoudingen, als de eigen representant beschouwt (vgl. M. G. Logsdon 1975: 69-202, speciaal 159-162).
 - 10 *Lembaran Negara* No. 84 1965. *Undang-undang* No. 19 Tahun 1965, *Tentang Desa Pradja sebagai bentuk peralihan untuk mempertjepat terwujudnja Daerah Tingkat III di seluruh wilayah Republik Indonesia* (Staatsblad No. 84 1965. Wet op het dorpsbestuur als overgang om het Derde Autonome Niveau in geheel Indonesië te versnellen).
 - 11 Ten tijde van de *Opstib*-acties die tegen de corruptie gericht waren stonden ook veel heffingen op dorpsniveau bloot aan kritiek als zijnde oneigenlijk en in strijd met de reglementen. Veel *lurachs* beriepen zich toen op de I.G.O. waarin de heffingen geregeld zouden zijn, zoals bijvoorbeeld tijdens een inspectiebezoek van Admiraal Sudomo aan een dorpskantoor in Jakarta. Met de I.G.O. in zijn hand beriep de *lurah* zich op zijn rechten (*TVRI*-uitzending, oktober 1977).
 - 12 Dit werd mij door veel bezorgde *lurachs* toevertrouwd tijdens mijn WOTRO-onderzoek in drie *Kabupatens* in Midden-Java.

- ¹³ In mijn eigen onderzoek dat ik met subsidie van WOTRO heb kunnen uitvoeren van augustus 1977 tot mei 1979 heb ik deze frustratie van menig *lurah* vernomen.
- ¹⁴ De gegevens van deze casussen zijn niet via een speciaal onderzoek verkregen. Min of meer bij toeval kreeg ik toegang tot dit materiaal en toestemming om een tweetal verkiezingen bij te wonen. Alle secundaire gegevens zijn van het *kecamatan*-kantoor, of eigen notities. De informatie over de kandidaten heb ik van enkele informanten. Met name Drs. R. heeft mij heel belangrijke gegevens over de achtergrond kunnen verstrekken. Ook heb ik enkele waarnemingen met hem kunnen doorpraten. Het gebied zelf ken ik al vanaf april 1970 toen ik er de eerste maal kwam voor een onderzoek. Sindsdien ben ik er veelvuldig geweest en beschik ik over enkele sleutelinformanten. Zonder de hulp van Drs. R. zou ik dit materiaal echter niet op deze wijze hebben kunnen verwerken. Ik ben hem daar erg erkentelijk voor.
- ¹⁵ Zie noot 1; *Perda* = *Peraturan Daerah*, streek-bepalingen. De uitvoering van deze maatregel zou voor de hele provincie van Midden-Java tot gevolg hebben dat 5642 *lurahs* van de totaal 8366 vervangen zouden moeten worden (dagblad *Pikiran Rakyat* 7-1-'75).
- ¹⁶ Volgens de nieuwste bepalingen mag aan de kandidaten en de dorpsbevolking geen enkele financiële belasting opgelegd worden i.v.m. deze verkiezing (*Perda*, 1975, bijlage I, hfd. 18; ten tijde van deze verkiezing gold als koers: 1 Fl. = ± Rp. 200).
- ¹⁷ Voor verkiezingen op dorpsniveau geldt geen uitzondering van stemrecht voor diegenen die lid zijn geweest van 'verboden organisaties'; wel werden zij als kandidaat geweerd.
- ¹⁸ Vergelijk het artikel van Totok Suharto (1972) over een campagne in het Klatense.
- ¹⁹ Een *modin* (*Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*, deel I, 1917, p. 637: dorpsgeestelijke) is een dorpsbestuurder voor religieuze zaken, tevens belast met het bijhouden van geboorte en sterfgevallen.
- ²⁰ Maruli Tobing en Sutiman (*Kompas*, 31-3-1979).
- ²¹ Binnen dit artikel is geen ruimte om nader in te gaan op een vergelijking tussen wat door Anderson (1972) wordt opgemerkt over 'dérèglement systématique des sens', waarbij 'notoire schurken' toch aan de macht komen op nationaal niveau, en wat Van Wulfften Palthe (1949) daarover schrijft op het dorpsniveau in zijn artikel *Over het Bendewezen op Java*. Vgl. ook het commentaar daarop, onder dezelfde titel, van de hand van D. H. Meyer (1949).

LITERATUUR

- Anderson, B. O. G.
 1972 'The Idea of Power in Javanese culture', in: Claire Holt e.a. (ed.), *Culture and Politics in Indonesia*, pp. 1-69, Cornell University Press.
- Berg, L. W. C. van den
 1901 'Het Inlandsche Gemeentewezen op Java en Madoera', *BKI* LII: 1-140.
- Broek, van den
 1900 'Is de dessaverkiezing eene Javaansche Instelling?', *Indische Gids* 22 (2): 997-1005.
- dagblad *Pikiran Rakyat*
 7-1-1975 'Ada *lurah* yang sudah terlalu tua?' [Zijn er *lurahs* die al te oud zijn?], dokumentatiecentrum *LPIS-Satya Wacana*, Salatiga.

- Dam, W. P. van
1936 *Inlandsche Gemeente en Indonesisch Dorp. Herstel van Sociale Regeeringsvormen in Nederlandsch-Indië*. Wageningen: H. Veenman & Zoonen.
- Esche, J. M.
1891 'De positie der desa hoofden', *Indische Gids* 13 (2): 1321-1359.
- Hasselmann, C. J.
1891 'De Vrije Keuze der dessahoofden', *Tijdschrift van het Binnenlandsch Bestuur* 5: 89-113.
- Kartohadikoesoemo, Soetardjo
1965 *Desa*, Bandung, 2de druk.
- Korn, V. E.
1941 'Volk en Land: Het Indonesische dorp', in: van Helsdingen (ed.), *Daar werd wat groots verricht ... Nederlandsch Indië in de XXste eeuw*, pp. 114-125, Amsterdam: Elsevier.
- Lembaran Negara* [Staatsblad] No. 84, Jakarta. 1965.
- Meyer, D. H.
1949 'Over het Bendewezen op Java', *Indonesië, tweemaandelijks tijdschrift gewijd aan het Indonesische cultuurgebied*, 3 (2): 178-189.
- Logsdon, M. G.
1975 *Leaders and Followers in Urban Neighborhoods; an exploratory study of Djakarta, Indonesia*, Yale University, dissertatie.
- Nasroen, M.
1957 *Daerah Otonomi, tingkat terbawah* [Autonom gebied, het laagste niveau], N.V. Beringin Trading Company.
- Ong Hok Ham
1975 *The Residency of Madiun; Priyayi and peasant in the nineteenth century*, Yale University, dissertatie.
1979 *Perubahan Sosial di Madiun selama Abad 19: Pajak dan Pengaruhnya terhadap Penguasaan Tanah* [Sociale veranderingen tijdens de 19de eeuw in Madiun: de invloed van belasting op het grondbeheer], paper voor een *Lokakarya Sejarah Sosial-Ekonomi Pedesaan*, Cipayung, 22-24 januari 1979.
- Peraturan Daerah*
1975 *Propinsi Jawa Tengah No. 1, Th. 1973 dan pedoman pelaksanaannya yang disempurnakan*, uitgave: Sub Direktorat Kedesaan Propinsi Daerah Tingkat I, Jawa Tengah, met bijlagen. [Streek-bepaling van de provincie Midden-Java met een herziene richtlijn voor de uitvoering].
- Soetrisno
1977 *Falsafah Hidup Pancasila Sebagaimana Tercermin dalam Falsafah hidup orang Jawa* [De Pancasila-filosofie weerspiegeld in de levens-filosofie van de Javanen], *Lembaga Pengembangan Masyarakat*, Yogyakarta: Universitas Gajah Mada.
- Suharto, Totok
1972 'Factionalisme menjelang pemilihan lurah di desa "Sumber Air" [Factionalisme voorafgaande aan een dorpschoofdverkiezing in de desa "Sumber Air"]', *Cakrawala, Majalah Penelitian Ilmu-Ilmu Sosial*, IV, 5.
- Suparlin, Parsudi
1977 'Demokrasi dalam Masyarakat Pedesaan' [Democratie binnen de dorps-samenleving], *Prisma*, 2: 64-75.

Tjondronegoro, Sediono M.P.

- 1977 *The Organizational Phenomenon and Planned Development in Rural Communities of Java: a case study of Kecamatan Cibadak, West Java and Kecamatan Kendal, Central Java*, Jakarta: University of Indonesia.

Tobing, Maruli en Sutiman

- 1979 'Sudah benarkah struktur kekuasaan di pedesaan sekarang ini?' [Is de machtsstructuur op dorpsniveau heden ten dage nog juist?], dagblad *Kompas*, 31 maart, documentatiecentrum *LPIS-Satya Wacana*, Salatiga.

Vollenhoven, C. van

- 1931 *Het adatrecht van Nederlandsch Indië*, Leiden: Brill, 3 delen.

Warsito, Rukmadi

- 1979 'Lurah dan L.S.D.-nya' [Het dorps hoofd en zijn L.S.D.], *Cakrawala, Majalah Penelitian Ilmu-Ilmu Sosial*.

Wulfften Palthe, P. M. van

- 1949 *Over het Bendewezen op Java*, Amsterdam: N.V. F. van Rossem.

Wijck, H. C. van der

- 1877 'Historische Nota over de desa-besturen op Java', *Koloniaal Verslag van 1877*, Bijlage N, no. 15.

Zacharias, J. C.

- 1975 'Lurah dan Pembangunan' [Het dorps hoofd en de opbouw], *Cakrawala, Majalah Penelitian Ilmu-Ilmu Sosial*, VII: 321-345.